Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Sciences

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 7, Sayı: 44, Şubat 2020, s. 507-522

ISSN: 2149-0821 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.29228/SOBIDER.41479>

Şükran GÜRAY

Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Aydın Üniversitesi Lisans Eğitim Enstitüsü, Tarih
Anabilim Dalı, guraysukran34@gmail.com.

Alev DURAN

Dr. Öğr. Üye. İstanbul Aydın Üniversitesi, Tarih Bölümü, alevduran@aydin.edu.tr/
alvdrn@gmail.com.

TANZİMAT DÖNEMİ EĞİTİMİN DURUMU VE DÖNEMİN BİR DEĞERLENDİRİLMESİ

Özet

II. Mahmud'un başlattığı yeniliklerin devamı olan Tanzimat devri I. Meşrutiyetin ilan edildiği 1876 yılına kadar sürmüştür. Tanzimatçılar, merkezde ve eyalet idaresi içinde klasik kurum ve usullerin ıslahı ile işe başlamışlardır. Tanzimat Fermanı'nın getirdikleriyle beraber eğitim sistemi de yenilenmeye ve değişmeye gitmiştir. 1839'da Tanzimat Fermanının ilan ile eğitim ve öğretim kurumlarının ıslahı hızlandı. 1856'da ilan edilen "Islahat Fermanı" ile yapılan yenileşme hareketleri sonucunda 1857'de "Maarif-i Umumiye Nezareti" kuruldu. Bu kurum ilk önemli çalışması 1859'da Mülkiye Mektebinin kurulması ile gerçekleşmiştir. 1869'da Türk Eğitim Tarihi açısından çok önemli bir atılım olan "Maarif-i Umumiye Nizamnamesi" yürürlüğe girmiştir. Bu nizamname ile merkez ve taşra teşkilatlarının işleyiş ve içerikleri belirlendi. Nizamname ile "Darul Muallimin" (Erkek Öğretmen Okulu) için Sıbyan, Rüştîye ve İdadi şubeleri kuruldu. 1870 yılında kız öğretmen okulu (Darul Muallimat) kurulmuştur.

Tanzimat döneminde, mesleki ve teknik öğretim ve eğitim alanında plansız da olsa bazı girişimler yapılmıştır. Tanzimat döneminde mesleki ve teknik öğretim alanında daha önemli girişimler erkek ve kız teknik öğretim ve eğitim konusunda yapılmıştır. 1856 tarihli Islahat Fermanının getirdiği hükme göre, azınlıklar cemaat olarak okullar açma ve geliştirmeye izinli sayılmışlardır. Tanzimat döneminde Osmanlının yaptığı özel öğretim, açtıkları okullar hakkında bilgi bulunmamıştır.

Girişimler varsa da bunların henüz çok az olduğu sanılmaktadır. Tanzimat ile beraber Tıbbiye ve daha sonra kurulan öteki teknik ve mesleki okullar kapılarını azınlık çocuklarına da açmışlardır. Tanzimat döneminde yasal düzenlemelerin ve kendilerine tanınan imkanların etkisiyle azınlık okulları büyük bir gelişme göstermişlerdir. Osmanlı ülkelerinde varlıkları yüzyıllar öncesine giden yabancı okullar Tanzimat döneminde sayıca birden çoğalmaya ve etkileri artmaya başlamıştır. Bu çalışmada, Tanzimat Döneminde eğitimde yapılan yenilikler ve kurumlar ele alınmış ve bunlar üzerinden meşrutiyet dönemine devredilen öğretim yapısı irdelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Tanzimat, Okul, Azınlıklar, Eğitim.

TANZIMAT PERIOD STATUS OF EDUCATION AND AN EVALUATION OF THE PERIOD

Abstract

II. The period of Tanzimat, the continuation of the innovations started by Mahmud, continued until 1876, when the First Constitutional Monarchy was announced. Tanzimatçılar started with the improvement of classical institutions and procedures in the center and state administration. Along with the Tanzimat Edict, the education system has also been renewed and changed. In 1839, the declaration of the Tanzimat Edict accelerated the rehabilitation of the educational and training institutions. As a result of the renewal movements with the "Reform Edict" announced in 1856, "Ministry of Education" was established in 1857. The first important work of this theory was carried out in 1859 with the establishment of the Mülkiye Mekteb. In 1869, "Maarif-i Umumiye Ordamname", which is a very important breakthrough for Turkish Education History, came into force. With this regulation, the operations and contents of central and provincial organizations were determined. With the Regulation, Sıbyan, Rüştîye and İdadi branches were established for "Darul Muallimin" (Male Teacher School). A girls' school (Darul Muallimat) was established in 1870.

During the Tanzimat period, some attempts were made in the field of vocational and technical education and training, albeit unplanned. In the Tanzimat period, more important initiatives in vocational and technical education were made on technical education and training for boys and girls. According to the ruling of the Reform Edict of 1856, minorities were allowed to open and develop schools as communities. During the Tanzimat period, there was no information about the private education of the Ottoman Empire and the schools they opened. Although there are attempts, they are thought to be very few. Along with Tanzimat, Medicine and other technical and vocational schools established later opened their doors to minority children. During the Tanzimat period, minority schools showed a great improvement due to the legal regulations and the opportunities provided to them. Foreign schools, the existence of which went back centuries in the Ottoman countries, began to multiply and increase in number during the Tanzimat period. In this study, the innovations and institutions in education during the Tanzimat Period

were discussed and the teaching structure transferred to the constitutional period was tried to be analyzed.

Key Words: Tanzimat, School, Minorities, Education.

GİRİŞ

3 Kasım 1839 günü Sultan Abdülmecit döneminden Hariciye Nazırı Koca Mustafa Reşit Paşa tarafından saray içerisinde yer alan Gülhane bahçesinde Tanzimat-ı Hayriye yani “Hayırlı Düzenlemeler” adıyla ilan edilmiştir. Osmanlı’da demokratikleşmenin ilk adımı ve Osmanlı’nın batıya yaklaşması bakımından ilklerinden sayılabilecek bir ferman olarak ifade edebiliriz. Okunduğu yerden dolayı Gülhane Fermanı ve içeriğinden ötürü de Tanzimat Fermanı adıyla da bilinmektedir (Deli 2017: 2). Tanzimat Fermanı Gülhane Hatt-ı Hümayunu da Islahat Fermanı da Osmanlı İmparatorluğu’nun buhranlı devirler geçirdiği sıralarda hazırlanmıştır. Her iki ferman da bir anayasa veya kanun değildir. Tanzimat Fermanı dini atıfları olmakla birlikte daha çok hukukî ve askerî konularda düzenlemeler öngörürken, Islahat Fermanı dini inanış, din ve mezhep serbestisi ve cemaatlerin yeniden yapılandırılması konularında yoğunlaşmıştır (Erdem 2010: 341). Tanzimat Fermanı, Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminde kaçınılmaz olan bir yenilikler süreci olmasıyla dikkat çekmiştir. Değişen dünya düzenine askeri, sosyal ve eğitim alanında ayak uydurmanın gerekliliğine inanan aydınlar, mevcut sistemi yenilemek ve daha da iyileştirmek gayretini göstermeye çalışmışlardır.

Tanzimatçıların görüşü, Avrupa’nın liberal ve laik fikirlerinin etkisini taşımak ile birlikte; Osmanlılık ideolojisi bu dönemde eğitim kurumlarına da yansıtmak olmuştur. Bu anlayış ile yeni okullar açılarak müslim ve gayri müslim kesimini Osmanlılık fikriyle kaynaştırılmaya çalışılmışlardır. Bu amaçla gayrimüslim cemaatlere kendi okullarını kurma hakkı verilmiştir. Bundan sonra bu cemaatlerin açtıkları okulların sayıları imparatorluk içerisinde hızla artmaya başlamıştır (Baytal 2000: 24-25). Özellikle askeri alanda alınan yenilgiler ve hissedilen eksikliklerin giderilmesi açısından ihtiyacı, kalifiye asker ve askeri yönetici ihtiyacının gündeme getirmiş. Ayrıca yine bu dönemde yeniçağın teknolojilerinden uzak kalmanın sonuçları da yine ordunun eğitim anlamında yeniliğe ihtiyacını ortaya çıkarmasına olanak sağlamıştır. Bu anlamda başlanan eğitim reformları, tüm eğitim sistemini doğrudan etkilemiş ve bu yönde hareket edilmesi gerekliliğiyle yeniden şekillendirilmeye başlanmıştır. Askeri temellere dayanan bir devlet olan Osmanlı Devleti, eğitim sistemini de bu iki temel üzerinde kurmuştur (Şahin 2018: 1).

Bütün bu gerekliliklere bir de temel eğitim kurumları olan mektep ve medreselerdeki düzensizlikten doğan bozulmalar da eklenince, Tanzimat hareketiyle çağın gerekliliklerini karşılayacak olan askeri, tıbbi, mesleki okullar açılmıştır. Artık Tanzimat döneminde eğitim sistemi hayata geçmiş ve modern eğitime göre şekillenme gayretine içerisine girmiştir. Bu dönemde üzerinde durulması gereken önemli bir uygulama, Osmanlılarda, temel amacı devlet adamı yetiştirmek olan Enderun Mektebi’nde, içöğlanlarına yeteneklerine göre ok ve cirit atma, ata binme, güreş gibi sporlar yaptırılırken, musiki, şiir, hat, minyatür, resim, cilt gibi sanatlarının da öğretilmesidir (Gündüz 2016: 292). Ayrıca, Fatih döneminde esnaf çıraklarının okuyup yazmalarına özen gösterilerek, saraç çıraklarının sabahları Fatih medreselerindeki dersleri izlemeleri sağlanmıştır. Böyle bir uygulama, çırakların sanat öğrenmelerinin dışında, genel eğitimleriyle de ilgilenilmesi ve bunun medreselerde yapılması bakımından önemli görülmüştür (Akyüz 2001: 88-100). Yenileşme Döneminde Açılan Mesleki ve Teknik Eğitim

Kurumları ilk Yenileşme Dönemi (1734-1839)Asırlarca güçlü bir devlet olarak varlıklarını devam ettiren Osmanlılar, XVI. yüzyıldan sonra duraklama ve gerileme sürecine girmiş olması, Batılı devletler ise bilim ve teknikte ilerlemeye başlamışlardı. XVIII. yüzyılın başlarına gelindiğinde, Türkler ister istemez, Batılı devletlerin kendilerinden güçlü olduğunu kabul etmek zorunda kaldılar. Batılılaşma-yenileşme yolunda "ilk bilinçli teşebbüs, yani Batı Avrupa uygarlığından seçilmiş bazı unsurların taklidine ve benimsenmesine doğru ilk bilinçli adım, 18. yüzyıl başlarında atıldı. Karlofça (1699) ve Pasarofça (1718) Antlaşmaları Osmanlı'nın Batı'ya yönelişinin resmi ifadeleriydi (Lewis 1970: 46). Batı'nın üstünlüğünü farkedenden devlet adamları devleti yeniden güçlü kılabilmek için bazı eğitim-öğretim kurumları açmaya başlamışlardır. Tanzimat öncesi ve sonrası gelişmeler olarak eğitim kurumları incelenerek, dönemin eğitime olan etkisi gözler önüne serilecektir. Osmanlı imparatorluğunun gerileme döneminin başlamasıyla, eğitim kurumları söz konusu niteliklerini kaybetmeye ve bozulmaya başlamıştır. Eğitim kurumları devletin gerileme sürecine paralel bir gerileme sergileyeme başlamışlar. Medreseler derslerin uygulanması, programı ders içerikleri yönünden ve bunlara ek olarak ulemanın da gün geçtikçe bilinen yüksek kalitesini yitirmesinden ötürü işlerliğini kaybetmiş ve zamanın gerisinde kalmışlardır (Okumuş 1999: 336). Yerel yönetimlerin doğuşu ve gelişimi için gerekli olan ortamı, Tanzimat döneminde batılılaşma yönünde gerçekleştirilen reformlar hazırlanmıştır. Bu bağlamda yapılan reformlar, modernleşmeci bir bürokrasinin şehirleri fiziki ve hizmetler yönünden ıslahının amacını taşımıştır (Aslantürk 2018: 142).

1. Tanzimat Öncesi Dönemde Eğitimin Durumu

Tanzimat Dönemi (1839-1876), Osmanlı İmparatorluğu eğitim sisteminde ıslahatın en yoğun yaşandığı süreç olarak dikkat çekmektedir. 1845 yılından itibaren eğitim ıslahatına hız verilmiş, bu hızla birlikte eğitimin her basamağında devam eden ıslahat birtakım yeni problemleri beraberinde getirmiştir (Çiydem 2018: 509). XVII. yüzyıldan itibaren eğitime yüklenen anlam biraz değişme gösterecek böylelikle ilgi başka alanlara da kaymıştır. Eğitim artık bir amme hizmeti olarak görülüyor ve artık bu alanda ıslahatlar yapılmış. Bunlardan en etkileyici olanları arasında şüphesiz III. Selim'in yaptıkları gelmiştir (Erdoğan 1995: 184). XVIII. yüzyılın ikinci yarısına kadar, genel hatlarıyla, Osmanlılarda farklı metodlarla farklı derslerin okutulduğu değişik maksatlara yenilik çeşitli eğitim kurumlarından söz edilmektedir. Buradaki eğitim ve öğretimin esas amacı, dinin ve ahlakın öğretilmesinden ibarettir. Askeri ve mülkü mevkiler için yönetici kadroları yetiştirmek amacıyla saray eğitim kurumu olan Enderun Mektebi, Topkapı Sarayı içinde bulunmaktaydı. Bu mektep, hristiyan tebaadan alınan yetenekli çocukları, iyi ve güvenilir devlet adamı ve asker olarak yetiştirmek amacını gütmüştür. Öğrenci kaynağı, esas olarak, Acemioğlanlardır. Askeri kurumların dışında, bürokrat yetiştirmek, zere usta-çırak ilişkisi çerçevesinde bürolarda eğitim veren kalem ve ilim adamı yetiştirmek ,zere medrese eğitiminden söz edilebilir. Osmanlı devletinde klasik ve geleneksel eğitim kurumlarından bahsedilince, şüphesiz, akla medrese eğitimi gelmektedir. Kalem eğitimi veren mektepler şunlardır:

Bab-ı Ali Mektebi: Osmanlı hükümeti anlamına gelen Bab-ı Ali, aynı zamanda ülkenin en önemli memur yetiştiren kurumu olup iki dairesi bulunuyordu. Bunlar, Kethüda Bey Dairesi ve Divan-ı Hümayun Kalemi idiler. Bu iki daireye genellikle memur çocukları on iki yaşlarından itibaren devam etmeye başlar ve burada yazı çeşitleri ile bir konuyu kaleme

alabilme ve ifade edebilme tekniklerini (ilm-i kitabet) öğrenirlerdi. Memurlar daha ziyade bu şekilde, yeni uygulama içinde yetişen kimselerden tayin edilmiştir.

Bab-ı Defteri Mektebi: Devletin maliye işleri ile ilgili dairesi olan Bab-ı Defteri içinde de bazı teknik, bürokratik bilgiler ve bu arada siyakat yazısı öğretilirdi. Müslümanlara hizmet eden bu mekteplerin dışında, gayri müslimlere ait mektepler (Ermeni, Yahudi, Rum ve çeşitli cemaatlara ait mektepler) de vardı (Ürekli 2002: 382-183). Osmanlı eğitim kurumları olarak, sıbyan okulları, medreseler ve Enderûn Mektebi, uzun yıllar boyunca eğitim sistemi içerisinde önemli bir rol üstlenmişlerdir. Osmanlılar kuruluş ve yükselme yıllarında eğitim-öğretim tarihinin sayfalarına altın harflerle yazılacak davranışlarda bulunmuşlardır. Bu tavrın neticesinde de Osmanlı Devleti, devrin ilim merkezi halini almış, gerek yurt içinde gerekse yurt dışında devrin büyük bilginleri Osmanlı medreselerinde toplanmıştır (Koçer 1991: 10). Yaşanan bu gerilemelerin kendini hissettirmesi ile birlikte Osmanlı Devleti'nde reform hareketleri gündeme gelmiştir. XVII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar Avrupa'nın üstünlüğünü yalnız askeri alanda dikkate alan Osmanlı, çağı yakalamak için askeri müesseselerde reform uygulamalarına gitmiş, bu müesseseleri Batı'nın ilim, teknik ve eğitim tarzına göre ıslah etmeyi yeterli saymıştır. Ancak, ilerleyen süreçte devlet adamları, II. Mahmut devrinden sonra durumun ehemmiyetinin daha belirgin olarak farkına varmışlar ve devletin bütün müesseselerinde ıslahat yapma gerekliliğinin varlığını ortaya koymuşlardır (Kodaman 1991: 2). Bu ihtiyaçların en başında gelen eğitimdeki yenileşmeler de yine devlet adamlarının üstünde durdukları en önemli meselelerden biri olmuştur. II. Mahmut'un 1830'dan sonra başlatmış olduğu reform hareketleri, kendisinden öncekilere kıyasla daha şuurlu, amaca yönelik ve nispeten daha cesaretli olduğu görülmektedir. II. Mahmut dönemindeki yenilikler şu başlıklar altında yer vermiştir.

Yeniçeri Ocağının kaldırılıp askeri bir kuruluşun oluşturulması,

Avrupa'ya öğrenci ve daimi elçilerin gönderilmesi,

Yeni meclislerin kurulması,

Sadrazam ve Şeyhülislam'ın görev ve yetkilerinin değiştirilmesi,

Rüştiyelerin ve mesleki okulların açılması,

İlköğretimin zorunlu hale gelmesi,

Sosyal alandaki reformlar vb. olarak görülür.

II. Mahmut medrese çevrelerinin muhalifler tepki göstermesine rağmen askeri, adli, dini ve eğitim alanlarında yenilikler yapmış, batı ilim ve tekniğinin, eğitim ve hukuk yoluyla devletimizde kalıcı olacağını savunan bir düşünce sergilemiş ve eyleme geçirmişlerdir. Bunu halktan gelen istek sonucun da değil, bilakis hem kendini hem de halkı bir nevi zorlayarak hayata geçirmişti (Aydoğan 2010: 123). Tanzimat'ın ilanı hazırlayan sürecin II. Mahmut döneminde başladığı bilinen bir gerçektir. Osmanlı modernleşmesinde bir dönüm noktası olan Tanzimat, yurtdışına öğrenci gönderme uygulamasının da devlet politikası haline geldiği dönem olmuştur. Bu dönemin Tanzimat'ın hazırladığını oluşturan “yenileşme” çabalarının arasında 1830 yılında baş gösteren yurtdışına öğrenci gönderme uygulaması da sayılmıştır (Şahin 2018: 10-11). 1839 Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devletindeki değişmelerin siyasi ve hukuki açıdan başlangıcını oluşturur. Abdülmecid (1839-1861) 1839'da tahta çıkınca, Reşit Paşa'nın etkisiyle,

Tanzimat Fermanı (ya da Gülhane Hatt-ı Hümayunu) denilen bir ferman yayımlanmış, siyasal ve sosyal bazı düzenlemeler yapılacağını duyurmuştur. Böylece Tanzimat dönemi başlamıştır (Bozkurt 2015: 100). Yurtdışına öğrenci gönderme, Osmanlı Devletinin 19. yüzyılın ilk yarısında modernleşme politikaları çerçevesinde uygulanan bir devlet politikası olarak belirmiştir. Osmanlı Devletinin ve Türkiye Cumhuriyetinin batılılaşma serüveninde merkezi bir yer işgal eden söz konusu olguya dair araştırmaların sayısı son derece sınırlıdır (Erdoğan, 2010: 122). XVIII. asır Avrupa’da ortaya çıkan endüstriyel gelişmeyi yakından takip edemeyen Osmanlı devleti, eski gücünü ve üstünlüğünde zayıflamalar başlamıştır. Bu nedenle, eski gücüne tekrar kavuşabilmesi için, hemen hemen bütün sahalarında yeni düzenleme ve reform çalışmalarının başlatılmasını zorunlu bir gereklilik olarak benimsemişlerdir (Ürekli 2002: 387). Kurulduğu günden bu güne kadar Osmanlı İmparatorluğu’nda eğitim konusu, idare şekli ve muhteva bakımından ciddiye arz eden, ehemmiyetli bir konu olarak ele alınmıştır. 1826’da Yenicheri Ocağı’nın kaldırılmasıyla, Batılılaşma veya yenileşme hareketleri daha radikal bir yapı kazanmıştır. Kısaca Tanzimat Dönemi’ne gelindiğinde medreseye dayalı eğitim sistemi çökmeye yüz tutmuştur. Eğitim ihtiyaçlarına cevap vermekten uzak, dünyadaki ilmi gelişmeleri takipten aciz bir durumun içindeydi. İlmiye mensupları, istisnalar dışında, eski ilmi niteliklerini kaybetmiş, batıyı takip etmek gibi bir misyonu üstlenmediği gibi çöküş sürecine giren Osmanlı Devleti’nin eğitim sistemini düzeltmek misyonunu da üstlenmemişlerdir (Okumuş 2005: 148-149). Böylelikle Cumhuriyete kadar dil konusunda yapılan çalışmalar ürünlerini vermeye başlayacak ve aydınların dilimize daha hassasiyetle eğilmelerine zemin hazırlamıştır. Yaşanan bu gelişmelerin en büyük sonucu Cumhuriyetin ilanından sonra dil alanında yapılacak yeniliklere de fikri uygunluk sağlamasıdır. Tanzimat’la başlayan dilin sadeleşmesi, alfabenin ıslahı gibi tartışmalar Arap alfabesinin yerine Latin alfabesinin kabulüyle sonuçlanacak ve Türkçe öğretiminde yeni bir dönem başlayacaktır (Koç 2007: 27). Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devleti’nin hukuki yapısını yeniden tanımlayarak, bazı köklü değişiklikler yapılmasını öngören bir berat olmuştur (Kekil ve Eyicil 2018: 3).

2. Tanzimat Dönemi İlköğretim, ortaöğretim ve Yükseköğretim Kurumların

Yapısı

Tanzimatçıların eğitim reformlarının en başında örgün eğitim kurumları açmak olmuştur. Örgün eğitimin kurulup geliştirilmesinde bir sıra izlenmiştir. Bu girişimler esas olarak medreselerin tepkisinden kaçınmak ve medreselerin etkisinde bulunan Sıbyan okullarının dışında yeni okullar açmak amacıyla gerçekleştirilmiş, Tanzimat dönemindeki yenileşme hareketleri, eski kurumların üzerine veya bu kurumlarla yaşayacak biçimde oluşturulmaya çalışıldığı için medrese zihniyeti devam ettirilmiştir (Baytal 2000: 25). Sıbyan mekteplerinin mevcut durumu aşağı yukarı XIX. yy başlarına kadar aynı şekilde sürmüştür. İlk düzenleme teşebbüsü, II. Mahmut zamanında olmuştur (Kına, 2006: 8). İlk kuruldukları zaman, sıbyan mekteplerinin daha iyi öğretim veren üst sınıfları gibi düşünülen rüşdiyeler, Tanzimat döneminde genel orta öğretimin en alt düzeyindeki okullar haline gelmişlerdir. Askeri olanlarının dışındakilere Mülkiye Rüşdiyeleri de denilmiştir. Osmanlı’da 1859’da ilk kız rüşdiyesi açılmadan önce, kızlar için sıbyan mektebinden başka bir örgün eğitim kurumu yoktur (Berkas 2007: 534). Nizamnamede, kız ve erkek sıbyan mekteplerinin Müslüman ve gayrimüslim tebaa için ayrı ayrı kurulması, inşa, tamir ve öğretmenlerin maaşları gibi masraflarının ilgili cemaatler tarafından karşılanması öngörülmüştür (Maarif-i Umumiye

Nizamnamesi, mad. 3-4, 15). Tanzimat döneminde yenileşme yolunda önemli adımlar atılmıştır (Akyüz 2001: 145-147). Devletin askeriye dışındaki mesleki-teknik öğretimle ilgilenmesi Tanzimat dönemiyle başlar. Nitekim genel eğitimin yanında mesleki eğitim alanında, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar çeşitli okullar açılmıştır. Ancak bunlar belirli bir sisteme göre değil, daha çok belirli ihtiyaçlara göre açılmışlardır. Onun içindir ki bu okullar, "Maarif Nezareti"nden ziyade diğer Bakanlıklara bağlı bulunuyorlardı (Akkutay 1984: 22). Maârif Nizamnamesi ülke çapında Sıbyan, Rüştîye, İdadi ve Sultani okulları, İstanbul'da ise Darülfünun, Darülmuallimin, Darülmuallimat ve Kız Rüştîyeleri açılmasını gerekli görmüşlerdir (Soydan ve Tüncel 2013: 120). Her Müslüman çocuğun eğitim için mahalle mektebi veya Sıbyan mektebine gitmesi gerekmektedir. Burada ki eğitimin başlıca amacı da İslam'ın temel ve kurallarının öğretilmesi olmuştur (İnalcık ve Seyidanlioğlu 2019: 686). Ancak daha sonraları mahalle mekteplerinin eğitim seviyesini yükseltmek ve bu okullarda Türkçe okuryazarlığı sağlayacak derslerin verilmesi kararı alınmıştır (İnalcık ve Seyidanlioğlu 2019: 690).

1838 yılında eğitim sisteminin düzenlenmesini sağlamak için ilk resmi kurum sayılabilecek olan Meclis-i Umur-ı Nafia kurulmuş. Eğitimde uygulanmak istenilen yenilikler ve yapılacak olan çalışmaların düzenli bir şekilde yürütülebilmesi amaçlanmıştır. Meclis, eğitim sisteminin düzenlenmesinin yanı sıra öğrencilerin bir anlamda yeteneklerine göre eğitim kariyerlerinin planlanmasını da ön gören düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Yeteneklerine, eğilimlerine göre okutulmaları gerektiğini, sınıflara ayırımlarının doğru olacağı gibi birçok iyileştirmeyi planını padişaha sunup kabul ettirmiştir. Aynı yıl içerisinde eğitim alanlarında yapılacak olan yenilik hareketlerinin hayata geçirilmesi ve okul sayısının artırılması gibi hususların takibi için Mekâtib-i Rüşdiye Nezareti kurulmuştur (Şahin 2015: 29). 1845'te, yine okul sayısının artırılması ve eğitim içeriğinin kontrolü bakımından geçici bir maarif meclisi "Meclis-ı Maârif-i Muvakkat" kurulmuş ve 1846'da bu meclis Meclis-i Maarif-i Umumiye daimi olacak hale getirilmiştir.

Bu devam eden süreç 1847 yılında, Meclis-i Maarif-i Umûmiye'nin aldığı kararlara göre o güne kadar Evkâf Nezareti'nin yönetiminde bulunan okulları ayrı bir idareye bağlaması nedeni ile 1846 yılında ve genel müdürlük düzeyinde faaliyet gösteren ve aynı zamanda bugünkü eğitim sistemimizin de çekirdeğini oluşturan Mekâtib-i Umûmiye Nezareti kurulmuştur (Kodaman, 1991:7). Bu durumdan da anlaşılacağı gibi modern eğitimin temelleri atılmış bulunmaktadır. 1869 tarihinde ilan edilen Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, eğitim yönetimine, okullaşmaya ve eğitimin her kademesine yenilik getirdiği gibi modernleşme anlamında gelecekteki hedefleri de belirlemiştir (Duran 2018: 33). Bu yönde faaliyet göstermeye çalışmıştır. Tanzimat dönemin de rüşdiye, idadi ve sultanilerin kurulduğu görülürken, taşrada da bu okulların idaresi için maarif müdürlüklerin teşkil edildiği görülmektedir. Vilayetlerde eğitim yönetimini maarif müdürleri yürütür ve eğitim meseleleri maarif meclisinde görülmekteydi (Şahin 2015: 30). Tanzimat Fermanı teknoloji, bilgi ve yetişmiş kalifiye elemanların gerekliliğinin hissedilmesiyle orantılı olarak, ülkenin kötü gidişatının en önemli etkenlerinden birinin de iyi yetişmiş asker ve yönetici eksikliğinin olduğunu farkına varılmış ve bu alandaki reformların bir an önce hayata geçirilmesi için harekete geçilmiştir (Kodaman 1991: 9).

Bu dönemde açılan meslek okullarını, askeri ve sivil meslek okulları diye iki gruba ayırarak incelemek mümkündür. Ancak, açılan sivil okulların da çoğu yine askeri ihtiyaçları

karşılama üzere açılmıştır. Dolayısıyla tamamı bir grupta düşünülebilir. Burada tek tek ele alıp incelemeye gerek görülmemiş olan, bu dönemin mesleki ve teknik okullarından bazıları vardır. 1839 Meclis-i Umûr'ı Nâfia, her çocuğun mesleğe atılmasıyla ilgi ve yeteneğini dikkate alarak, eğitimde maddî ceza kaldırılmalı, eğitim kurumları düzenlenmeli, öğrenciler sınıflara ayrılması gibi teklifleri padişaha sunmuş ve padişah da uygun görmüştür (Şahin 2015: 34). 864'te donanmanın teknik eleman ihtiyacını karşılamak için, idadi altında, deniz sanat okulları diyebileceğimiz, İmalat-ı Sıbyan Taburu kuruldu. Sıbyan okullarının belli bir yönetmeliği veya devlet eliyle hazırlanmış bir belirli bir programı bulunmamaktadır. Bu okulun amacı çocuğa okuma yazma, İslam dininin kuralları ve Kur'an'ı öğretmektir (Kodaman 1991: 57). Yine aynı yıl kara ordusu içerisinde idadi bölükleri adı altında, İmalat-ı Harbiye Sanayi Mektebi'nin esasını teşkil eden Pratik Sanat Okulları açıldı. 1842'de ilk uygulamalı Tarım Okulu, 1846'da Askeri Baytar Mektebi, 1858'de Orman ve Maden Mektebi, 1860'da Telgraf Mektebi açıldı. 1865'de "Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiyye" adını taşıyan bir dernek, İstanbul Kapalı Çarşı civarında, çıraqlara ve esnafa dini bilgiler ve okuma yazma öğretmek gayesi ile ilk Çırak Okulu'nu açtı (Koçer 1991: 72-77).

1857'den itibaren de meslek ve sanat okullarının açılmasına ağırlık verilmeye başlanmıştır. Ormancılığı da geliştirmek için bu sahada uzman yetiştirmek maksadıyla 1857 yılında İstanbul'da bir Ormancılık Okulu kurulmuştur. Eğitim süresi iki yıl olan bu okula, Fransa'dan getirilen iki orman mühendisinin idaresinde öğretim yapmaya başlanılmıştır (Ürekli 2002: 394). 1869 Nizamnamesinde sanat okullarına yer verilmemiş ancak Mithat Paşa'nın kurduğu Islah-ı Sanayi Komisyonu'nun hazırlamış olduğu nizamnamede yer almaktadır. Bu nizamnamede sanat okullarının çalışmalarına devam etmekte ve 1882 yılına kadar kurumlar açmaktadır. Bunlardan bazıları; Üsküdar, Aksaray, Cağaloğlu olmak üzere Kız Sanayi Okullarındandır (Duran 2018: 45). Tanzimat dönemindeki eğitim alanında yapılan atılımlar; ilk, orta ve yükseköğrenim ile sınırlı kalmayıp, mesleki anlamda nitelikli eleman ihtiyacını karşılamak maksadıyla birçok mesleki ve teknik eğitim kurumlarının temelleri yine bu dönemde atılmıştır. Nitelikli mesleki personel yetiştirme fikri bu dönem aydınlarının, sanayide yaşanan gelişmelerden hareketle üzerinde durdukları önemli konulardan bir diğeridir (Şahin 2015: 57).

İlköğretim kurumları olan iptidailerin aynı dilde eğitim veren ve din derslerine yer verilmeyen bir yapıya kavuşturularak, Müslüman ve gayrimüslim bütün çocukların aynı mektepte birlikte (karma) eğitim görmelerinin gerekli olduğunu ileri sürmüşlerdir (BOA, Y.EE., NO: 131/21). Tanzimat döneminde asıl önemli girişimler erkek ve kız teknik öğretim alanında olmuştur. Rüştîyelerde ilk önce dört yıl olduğu halde Darülmâarif açıldıktan sonra altı yıla çıkarılmış, fakat 1863'te beş yıla indirilmiştir (Duran 2018: 33). 848'de Zeytinburnu'nda açılıp kapanan ilk erkek sanayi mektebinden sonra Mithat Paşa (1822-1884) Rumeli'de vali iken Niş'de (1863), sonra da Tuna vilayetinin (şimdiki Bulgaristan) merkezi Rusçuk'ta (1864) ve Sofya'da Islahhane adıyla okullar açtırdı. Bunlar, kimsesiz çocuklara mahsus okullardı. 1868-1870 yıllarında Bosna, İskodra, Edirne, İzmir, Bursa, Kastamonu, Trabzon, Erzurum, Diyarbakır'da da Islahhaneler açılmıştı. Mithat Paşa bir de Islahhaneler Nizamnamesi yaptırdı. Buna göre, bu okullar yatılı idi, 5 sınıfa ayrılıyor, öğrenciler iç hizmetlerinin önemli bir kısmını kendileri yaptırıyorlardı. Sabahları dersanelerde ilköğretim düzeyinde ikişer saat ders gördükten sonra ayrıldıkları dallara göre iş yerlerine dağılıp; terzilik, kunduracılık, matbaacılık, tabaklık (deri işleme), dokumacılık gibi zanaatları öğreniyorlardı (Akyüz 2001: 158-159).

1868'de İstanbul'da, Sultanahmet'te eski Kılıçhane binasında Sanayi Mektebi açıldı. Yine o dönemde, 1870'de bir Kaptan ve Çarkçı Mektebi açılmış. Aynı yıllarda Haliç'teki tersane içinde Haddehane denilen bir mektep faaliyete başladı. Sekiz yıllık mektebin öğrencileri gündüzleri tersane fabrikalarında çalışıyor, geceleri de teorik dersleri takip etmişlerdir (Tuna 1978: 29-30). 1868'de açılan Sanayi Mektebi, 5 sınıflı ve yatılıydı. Bu okulda esas öğrencilerin devam ettikleri dahili şube yanında, bir de gündüzleri belirli saatlerde okula kabul olunacak esnaf çırakları için açılan harici şube bulunuyordu. Dahili kısma yerli, yabancı, İslam, Hristiyan ayırımı yapılmaksızın, 13 yaşını geçmeyen öksüzler alınıyordu. Okulda, nazari dersler sabahları yapılırken, sanat işleri kışın 5, yazın 6 saatten aşağı olmamak üzere atölyelerde bilfiil çalışarak öğreniliyordu. Demircilik, dökmecilik, makinecilik, mimarlık, marangozluk, terzilik, kunduracılık, ciltçilik, okulun programlarında yer alan başlıca sanat kollarıydı. Bilindiği gibi bu alanda asıl girişim Mithat Paşa tarafından gerçekleştirilerek, 1864'te Rusçuk'ta yetim kızlar için ordunun dikim ihtiyaçlarını karşılamak üzere bir dikim atölyesi niteliğinde bir Islahane faaliyete geçmiştir. Bu girişimi 1869'da İstanbul'da yine ordu ihtiyaçları için Yedikule'de açılan dikimhane özelliğindeki Kız Sanayi Mektebi izledi (Akyüz 2001: 159). Zaman içinde bu okulların sayıları artırıldı. Mithat Paşa Tuna valisi iken, 1860'tan itibaren açmaya başladığı Islahaneler ile Sanat okullarının temelini atmıştır. Niş Islahanesi'nde öğretilen sanatlar, terzilik, kunduracılık, müretteplik ve fotoğrafçılıktı. Rusçuk'taki Islahane'de ise, oradaki araba fabrikasına usta yetiştirmek için, araba yapıcılığı öğretiliyordu. Sofya Islahanesi'ne ise, oradaki Çuha fabrikasına eleman yetiştirmek için dokumacılık ve makinistlik sanatları konmuştu. Bu ise sanat okullarının bölge ihtiyaçlarına göre açılması bakımından önemlidir (Koçer 1991: 69). Bu dönemde taşra idadileri beş ve yedi yıllık olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Böyle bir ayrılığa gidilmesinin nedeni mali olarak sıkıntıların yaşanmasıdır. Sancaklarda ve maarif geliri az olan vilayetlerde beş yıllık okulların açılması daha uygun görülmüştür. İdadiler ilk yıllar da 1869 Nizamnamesi'ne göre idare edilmiş, sonrada bu yeterli gelmeyince gerekli hususlar ayrıntılı bir şekilde talimatnameye bağlanmıştır (Duran 2018: 57).

3. Tanzimat Dönemi Azınlık ve Yabancı Okulların Durumu

Tanzimat dönemi, Osmanlı İmparatorluğunda Müslüman halkın azınlıkların hak ve özgürlüklerindeki değişme ve gelişmeler açısından dönemin aydınları tarafından üzerinde durulması gereken önemli bir dönemdir (Doğan 1991: 461). Azınlıklara birdenbire okul açıp öğretim yapma hakkı verilmemiş, zamanla kendilerine tanınan haklar genişletilmiş, bunun yanı sıra onlar da verilen hakları ustalıkla çok geniş kapsamlı olarak yorumlamış ve uygulamışlardır. İşte bu sürüp giden zincirleme ilişki sonucu eğitimde cemaat okulları dışında, elçilik okullarını da aşan bir yabancı okul kavramı doğmuştur (Güzey 2017: 82). Tanzimat yıllarında gayrimüslimlerin eğitim hakları konusuna yer verilen önemli bir belge olarak Islahat Fermanı'ndan da söz etmek gerekmektedir. Ferman'da gayrimüslimlere ait kilise, hastane gibi kurumların yanı sıra mekteplerin de tamir ve yeniden inşaları, hükümetten izin alınmak kaydıyla, dini cemaat reisleri tarafından verilecek ruhsata bağlanmıştır. Ferman'da yer verilen, dini nitelikli mekteplerin açılması, program ve öğretmenlerin belirlenmesi, kilise, hastane vb. kurumların oluşturulması gibi hususlar, belirli kurallara dâhilinde, daha önceki dönemlerde de söz konusu olmuştur (Zengin 2018: 149).

Osmanlı padişahları, fetihlerden sonra tebaasına kattığı azınlıkların haklarına da her zaman hoşgörü göstermiş ve bu hoşgörünün bir yansıması olarak, dil, din ve eğitim haklarını

özgür bırakmışlardır. Böylece gayrimüslimler tıpkı Müslümanlar gibi okul ve kültür kurumları açmışlar ve kendi papazları tarafında medrese modeline benzer şekilde eğitim öğretimlerini sürdürmüşlerdir (Taşdemir 2001: 18). Osmanlı Devleti çeşitli nedenlerle Osmanlı topraklarına gelerek iskan eden yabancılara, geçici bir süre, hayatlarını devam ettirebilmelerini temin etmek için, bazı hak ve imtiyazlar tanımıştır. Ancak, tanınan bu hak ve imtiyazlar, daha sonraları resmi bir hakka dönüştürülmüştür (Yazıcı 2010: 54). Tanzimat fermanı ile yenileşme süreci içine giren eğitim teşkilat yapısında, yeniden yapılanma ve çağın gereksinimlerini karşılayabilecek olan okulların 44 tanesinin kurulması gündeme gelmiştir. Bu ihtiyacı karşılayacak okullar, eski yapıdan uzak ve eskiden beri devam eden bozulmaları hem giderecek hem de engelleyecek mahiyette ve yenilikçi bir yapıda olması gerekmektedir (Şahin 2015: 43-44). Müslüman Türk toplumuna etkileri XVII. yüzyılın sonlarına doğru damla damla akmaya başlayan Batı eğitim, XXI. Yüzyılın başlarında giderek gelişip bir sel haline dönüşmüştür (İnalçık ve Seyidanlioğlu 2019: 668). Türk, azınlık ve yabancıların özel olarak açtıkları okullar esas olarak aynı yasal düzenlemeler içine girdiği için bunların birlikte incelenmesi gerekmektedir. 1856 yılında Islahat Fermanının getirdiği hükme göre, azınlıklar cemaat olarak okul açma ve geliştirmeye izinli sayılmışlardır. Ancak bu okulların öğretim biçimi ve öğretmenlerin seçimi için Padişahın tayin edeceği üyelerden oluşan “muhtelit” (yani azınlıklardan da üyeler bulunan) bir Maarif Meclisinin nezaret ve teftişi altında bulunacaktır.

1316 Maarif Salnâmesi’nde Selanik’te 1876 yılında açılan ve 3 Eylül 1894’de ruhsat aldığı anlaşılan Alyans Mektebi, Gayrimüslim mektepleri arasında gösterilmiştir (Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1316, s. 1068-1069). 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, Türk olsun olmasın Osmanlı tebaasının ve yabancıların özel okul açmaları konusunu 129. Ve 130. Maddelerinde düzenlemiştir. Bu maddeler şöyledir; 129. Madde: Özel okullar, toplumlar ya da Osmanlı veya yabancı devletlerin tebaası fertler tarafından ücretli ve ücretsiz olarak kurulan okullardır. Masraflarını kurucuları ya da bağlı oldukları vakıflar karşılamıştır. Özel okullarda çocukların uygunsuz hareketleri ve tembellikleri nedeniyle dövülmesi ve onlara yakışsız sözler söylenmesi yasaktır. Bu tür çocuklar özel talimata göre cezalandırılacaktır (Akyüz 2001: 169). Osmanlı padişahları, fetihlerden sonra tebaasına kattıkları azınlıkların haklarına her zaman hoşgörü göstermişler ve bu hoşgörünün bir yansıması olarak da dil, din ve eğitim haklarını özgür bırakmışlardır. Böylece gayrimüslimler tıpkı Müslümanlar gibi okul ve kültür kurumları açmışlar ve benzer şekilde eğitim öğretimlerini sürdürmekten geri kalmamışlardır. Böylece, Osmanlı bünyesinde birçok yabancı ve azınlık okulunun varlığı söz konusu olmakla birlikte bunların birçoğu günümüze kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir (Şahin 2015: 64).

Tanzimat Dönemi’nde gayrimüslimlerin eğitim hayatlarına bakacak olursak 1856 tarihli Islahat Fermanı’nda, Tanzimat Fermanı’ndan farklı olarak, eğitime özel bir yer ayrılmış ve bu konuda gayrimüslimlerin hakları vurgulanmıştır. Fermana vurgulanan haklardan geniş bir biçimde yararlanan gayrimüslimler, ilk başta İstanbul olmak üzere birçok bölgede özel okullar açmaya başlamışlardır (Soydan ve Tüncel 2013: 121). Özel okullarla ilgili 1845 yılında Geçici Maarif Meclisi kararları ile 1866 tarihli Maarif Nezareti’nin görevlerini belirten metinde hiçbir kayıt bulunmamak ile birlikte Türk, yabancı ve azınlıklar özel okul açmaya başlamışlardır. Bunlardan azınlık okulları Osmanlı Devleti’nin, kontrolü altına aldığı ülkelerin halklarını, çok geniş bir hoşgörü içinde tutma siyasetlerinin sonucu olarak, Osmanlı Devleti kontrolüne girmeden önceki eğitim-öğretim sistemlerini devam ettirmişlerdir (Yanar 1999: 111-112). 1876 Osmanlı-Rus harbi sonunda ekonomik durumlar nedeniyle mektepleri açma halkın desteği ve

girişimcilere kalmıştır. Çok kere birkaç kişi bir araya gelerek kimi servetini kimi ilmini ortaya koyarak özel okul açmışlardır (Duran 2018: 45). Tanzimat döneminde Osmanlı'nın yaptığı özel öğretim, açtıkları okullar hakkında bilgi bulunmamıştır. Girişimler varsa da bunların henüz çok az olduğu sanılmaktadır. Bu neden olarak Türk-İslam unsurunun her şeyi hükümetten beklediği öne sürülmüştür (Ergin 1977: 508). Bu tartışmalı bir konudur, çünkü Türk-İslam unsuru, yüzyıllarda özel gelirlerle okullar kurmuş, Türk toplumunun eğitim hizmetlerini çok geniş ölçüde karşılamışlardır. Tanzimat döneminde Türklerin paralı özel okul açmama kararının asıl sebebi, yeni ortaya çıkan, ticari amaçlı yani para kazanmak için okul açma düşüncesini yadırgamaları olabilir. Tanzimat Dönemi'nde gayrimüslimlerin eğitim faaliyetlerine bakacak olursak, 1856 tarihli Islahat Fermanı'nda, Tanzimat Fermanı'ndan farklı olarak, eğitime özel bir yer ayrılmış olduğu görülmektedir. Bu konuda gayrimüslim cemaatlerinin hakları vurgulanmış. Fermanla vurgulanan haklardan geniş bir biçimde yararlanan gayrimüslimlerden başta İstanbul olmak üzere birçok bölgede özel okullar kurulmuşlardır (Soydan ve Tüncel 2013). Tanzimat ile beraber Tıbbiye ve daha sonra kurulan öteki teknik ve mesleki okullar kapılarını azınlık çocuklarına da açtılar. Özellikle Tıbbiye, öğretim dilinin Fransızca olması, öğretmenleri arasında Gayrimüslim ve Avrupalıların bulunması mezunların ulaştığı toplumsal statü ve ekonomik güç nedeniyle, azınlıkların rağbet ettiği bir kurum oldu. Tanzimat döneminde yasal düzenlemelerin ve kendilerine tanınan imkanların etkisiyle azınlık okulları büyük bir gelişme gösterdi. Bu azınlık okullarına örnek verecek olursak; Rum Okulları Osmanlı döneminde Tanzimat'tan evvel de bazı Rum okulları olduğu gibi Tanzimat'tan sonra da İstanbul'da üç tane Rum okulu açılmıştır. Bunlar; Fener Rum Okulu, Heybeliada Rum Papaz Okulu ve Rum Darülfünunu (Kuruçeşme Rum Üniversitesi) olmak üzere faaliyet göstermişlerdir (Şahin 2015: 64-65). Yüzyıllarca kiliselerle bitişik, papazların ders verdiği okullarda, toplumlarının eğitim öğretim gereksinimlerini karşılamışlardır. Azınlık okulu açmada ve görüşlerini yaymada en ileriye giden kiliseler, Rum Patrikhanelerine ait olan kiliseler olmuştur (Yanar 1996: 150-151). Divan-ı Hümayun Kalemi tarafından yapılan incelemede Kale-i Sultaniye'de Rum cemaati için mektep inşasına ruhsat verilmesi hakkında padişah tarafından emr-i ali fermanı veya kanunu bulunduğu dair Divan-ı Hümayun Kalemünde herhangi bir kayda rastlanılamamıştır (BOA, İ.AZN, No. 40/1, Lef 4, 17 Cemâziyelevvel 1318/30 Ağustos 1316 (12 Eylül 1900)).

Ermeni Okullarına bakacak olursak, Ermeni azınlığın eğitim alanındaki faaliyetlerini ve yapılanmalarını XVII. yy sonlarına doğru başlanmıştır. Ermeni patrikhanesine göre, Anadolu'da 100'ün üzerinde Ermeni okulu bulunmaktaydı ve bunların birçoğu maddi sıkıntılardan dolayı faaliyete devam etme gücünü yitirmişlerdi. Bu sebeplerden dolayı İstanbul Ermeni okulları maddi yardım sağlamak nedeniyle "*mekteplere yardım cemiyeti*"ni kurmuşlardır. Ermenilerin iç işlerini düzenlemek için hazırlanmış olan 1860 tarihli Ermeni nizamnamesi ile otorite içerisinde ayrılıklara sebep olmuş ve bu okulların yönetimi özel olarak kurulan Maarif Komisyonuna devredilmiştir. Bu komisyon tarafından 1871'de yayınlanan nizamnameyle İstanbul'da bulunan 18 erkek, 13 kız, 17 karışık 66 toplam 48 Ermeni okulu bulunduğu ifade edilmektedir. Bu okullarda öğrenim gören öğrencilerin sayısı toplam 5.822 idi. 1874'te bu sayı, Anadolu'da 469 okul ve 100.000 öğrenciye ulaşmış, 1900'de de 813 okul, 81276 şeklinde değişmiştir (Şahin 2015: 66). Tanzimat'tan önce bazı okulları olan Yahudiler, 1860 yılında Paris'te kurdukları "Alliance Israélite" derneği aracılığı ile ülke genelinde olmak üzere Yahudi nüfuzunun bulunduğu merkezlerde hızla okul açma girişimlerine başlamışlardır. Bu örgüt aynı zaman da İstanbul'da ve başta yerlerde de çok sayıda okul açmaya girişimlerde bulunmuşlardır (Yanar 1996: 152). Tanzimat'ın ilanıyla gayrimüslimlere tanınan müsaade ve

serbestiden Yahudiler hemen yararlandırılmamışlardır. Yahudi cemaati devletin resmi okullarına olduğu gibi yabancı ülkelerde Yahudi örgütlerince açılan okullara da ilgi göstermişler, bunun yanı sıra 1854'te ilk Yahudi okulu olan "Musevi Asri Mektebi"ni açmışlardır. Daha sonra 1895 yılında, varlık amacı haham yetiştirmek olan "Şule-i Maarif" adlı bir okulu hayata geçirmişlerdir. Yahudiler, başlangıçta Türkçe ve Fransızca okutulmasına karşı çıkmışlar, daha sonra 1875'te Türkçe, Almanca ve İtalyanca öğretimine de yer vermeye başlamışlardır (Şahin 2015: 66). İlk zamanlar da Osmanlı Devleti'nde eğitim-öğretim konusunda bir yasa olmamasından faydalanan yabancı devlet okulları, 1869 yılına gelinceye kadar olabildiğince çoğalmış, dengesiz, denetimsiz olarak ülkenin her tarafına yayılma imkanı bulmuşlardır (Yanar 1996: 123).

Tanzimat Döneminde yabancıların açtığı okullara bakmak gerekirse yabancı devlet vatandaşlarının ve kurumlarının Osmanlı ülkesinde okul açmaları, Fransa'ya tanınan kapitülasyonlarla başladığı görülmektedir. Osmanlı'da yabancıların okul açmalarının ancak fermanla mümkün olabileceği kabul edilmiş ve Tanzimat ve Islahat fermanlarında yabancı eğitim kurumlarıyla ilgili olarak doğrudan bir hüküm yer almamıştır. Bunlarla birlikte, Osmanlı Devleti'nde yabancılar tarafından açılan özel okulların, genellikle kapitülasyonlar çerçevesinde yaygın bir biçimde faaliyet gösterdikleri belirtilmektedir (Soydan ve Tüncel 2013: 121-122). Yabancı devletler, kendilerini bağlayıcı bir yasal düzenleme olduğundan rahatlıkla istedikleri yerlere, istedikleri gibi yönetip, istedikleri şekilde örgütlemişlerdir. Kanun boşluklarından faydalanarak açtıkları bu düzeydeki okulların sayıları, Salnamelerden veya bazı istatistiksel bilgilerde verilen raporlarda anlaşılmaktadır (Yanar 1996: 123). XIX. Yüzyılın ikinci yarısında artan İngiliz okulları olmuştur (Büyükkarcı 1999: 155). Ancak bu okullar Türk Milli Eğitim Bakanlığı'na devredilirken tüm belgeler İngiltere'ye gönderilmiştir. Bu yüzden bu güne kadar olan tarihleriyle ilgili net bilgiler vermek güçtür. Ancak Osmanlı Devleti'ndeki çeşitli yerleşim merkezleri, hizmet verdikleri toplulukların nüfusun yoğun olduğu, bazen de siyasi amaçları için gerekli gördükleri yerlerde İngiliz okullarının istenen sayıda açılmıştır (Haydaroğlu 1990: 123).

Osmanlı ülkelerinde varlıkları yüzyıllar öncesine giden yabancı okullar Tanzimat döneminde sayıca birden çoğalmaya ve etkileri artmaya başladı. Bunun nedenleri: Misyonerlerin gittikçe daha bilimsel çalışmaları, Tanzimat döneminde azınlıklara tanınan yeni haklar, Osmanlı Devletinin dış borçları vs. Bu nedenlerle Batıya giderek bağımlı hale gelmesi ve Osmanlı yetkililerinin bu okullara ilişkin denetimci bir tutum izlemeleri halinde "siyasi" sorunlar çıkmasından çekinmeleridir. Bunlardan Fransızların açtıklarına Katolik, Latin, Amerikalı ve İngilizlerin açtıklarına protestan okulları vardır (Akyüz 2001: 173-175). Bu kurumların hızla gelişip büyümesinin nedenlerine bakıldığında; Osmanlı toplumunun, çeşitli millet, din ve etnik kökenden oluşması, Büyük devletlerin çıkarları, Eğitimin önem kazanması, Milliyetçilik akımları, böylece yabancı okulların olumlu ve olumsuz yönleriyle, Osmanlı'nın çöküş yıllarına kadar, istedikleri amaçlara ve sayıya ulaşmayı başarmışlardır (Yanar 1996: 135-137). İlk defa 1583 yılında Fransızlar tarafından açılan okullar, yabancı okullar içerisinde en çok öğrenciye sahip olan okullardandır. Bu okul Osmanlı toplumuna birçok açıdan saldıran Fransız misyonerlerinin faaliyetlerinin de hareket üssü mahiyetinde olunmaktadır (Şahin 2015: 67-68). Fransızların açtığı başlıca öğretim kurumları; Saint-Benoit Fransız Okulu, Saint-Georges Fransız Okulu, Saint-Pierre Fransız Okulu, Notre Dame De Sion Fransız Kız Lisesi, Saint-Joseph Fransız Okulu, Saint-Esprit Fransız Okulu Fransızların açtığı sadece bazı okullardandır (Yanar 1996: 142-145). İngilizler, Suriye, Lübnan İngiltere ve İngiliz kiliselerinin himayesinde olan birçok izinli/izinsiz okullar açmışlardır. Bu okulların büyük bir kısmı Lübnan

olayları ve isyanları sebebiyle valilerce kapatılmış ancak yeniden açılmaları açısından başta İngiliz konsolosu Sirelliot ve bölgede faaliyet gösteren Protestan kilisesi derneği tarafından, hem İngiliz hükümeti hem de Osmanlı hükümeti nezdinde çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır (Şahin 2015: 68). Yapılan araştırmalarda İngiliz okullarıyla ilgili pek kaynak bulunamamaktadır. Bunun nedeni ise Milli Eğitim Bakanlığına devredilen bütün belgelerin İngiltere'ye gönderilmesidir (Yanar 1996: 154). Bunun dışında İtalyan Okulları, Alman Okulları ve Amerikan Okulları gibi birçok okulda faaliyet göstermektedir.

SONUÇ

Osmanlı'nın kuruluşundan itibaren medrese temelli olarak eğitim sistemini uygulamış ve faydalarını görmüş olan Osmanlı İmparatorluğu'nda medrese sisteminin yıpranması ile birlikte çöküş sürecinin başladığı görülmektedir. Osmanlı'dan Cumhuriyet Dönemi'ne kadar ki olan süreç yapılan eğitim çalışmalarını üç dönemde ele almak mümkün görülmektedir. Bu dönemler, Tanzimat öncesi, Tanzimat sonrası ve II. Meşrutiyet sonrası dönemler olarak ifade edilirken, her üç dönemin de, dönemin gereksinimlerine göre farklı eğitim yapısı ve buna bağlı olarak da eğitim sistemi, denetimi ve yönetimi söz konusu olmuştur. Tanzimat öncesi dönemde eğitim medreseler, Enderun mektepleri ve Sıbyan mektepleri altında verilmiştir. Medreseler, eğitim içeriği Arapça ve Farsça dersleri ağırlıklı olarak Kur'an öğretilen yerlerdi. Merkezi olarak bu kurumlar Şeyhülislam idaresinde olup, eğiticiler de yine din ağırlıklı eğitim almış kimselerden teşkil edilmiştir. Medreseler bugünkü üniversitelerin karşılığı olmakla birlikte disiplin ve liyakat unsurlarına sadık bir yapı içerisinde değerli devlet, din ve sanat adamı yetiştirmiştir.

Tanzimat sonrası dönemde medreselerin geçmişteki zengin yapısının bozulmaya uğradığını ve bir sorun yumağı haline geldiğini görülmektedir. Tanzimat ile birlikte medreselerin yapı ve muhtevası değişmiş, bağlı oldukları vakıf mekanizmasının bozulmalara uğraması sebebiyle bu vakıflara bağlı olan eğitim kurumlarının hem yönetsel hem de içerik açısından iyileştirilmesi kaçınılmaz bir hal almıştır. Tanzimat döneminde eğitim alanında teşkilatlanmalar başlamış, yeni okullarla birlikte merkezi eğitim teşkilatının da temelleri atılmıştır. Bununla birlikte yenilikler yapılırken belli bir sıra izlenmemiş, dış tepkiler düşünülerek, önce orta öğretimden işe başlanmıştır. İhtiyacın acil oluşu da bunda etkili olmuştur. Tanzimat döneminde, meslek ve teknik öğretim ve eğitim alanında birçok girişimler yapılmıştır. Bu meslek ve teknik alanında açılan okullarda iş ile ilgili teknik bilgiler verilmiştir. Bu kurumlar nitelikli memur yetiştirmek için önemli bir yer almıştır. Kız ve erkek teknik öğretim ve eğitim konusunda yenilikler yapılmıştır. Birçok Osmanlı, azınlık ve yabancılar okullar açmışlardır. Bu kurumlar önceleri pek zararları olmasa da sonradan Osmanlı bunun zararlarını görmeye başlayacaktır. Bu bakımdan Tanzimat devrine ilk, orta ve yükseköğretim, hatta mesleki ve teknik öğretim için, önemli kararların alındığı ama uygulamada ise fazla başarılı olamadığı bir dönemdir.

KAYNAKLAR

- Akkuyat, Ülker (1984), *Enderun Mektebi*, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Akyüz, Yahya (2001), *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem Yayınları, İstanbul.
- Aslantürk, Arzu Yılmaz (2018), “*Tanzimat Sonrası Osmanlı Şehirlerinde Taşrada Yerel Hizmetlerin Yeniden Örgütlenmesi*”, Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, c. 10, s. 141-150, Ankara.
- Baytal, Yaşar (2000), *Tanzimat ve II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikaları*, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, s. 24-25, Ankara.
- Berkes, Niyazi (2007), *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- BOA, İ.AZN, No. 40/1, Lef 4, 17 Cemâziyelevvel 1318/30 Ağustos 1316 (12 Eylül 1900).
- BOA, Y.EE., Başbakanlık Osmanlı Devlet Arşivi, Yıldız Esas Evrakı, No: 131/21.
- Bozkurt, Esra(2015), “*Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Örgün Eğitim Kurumlarında Ahlak Eğitimi*”, KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, s. 91-122, Kahramanmaraş.
- Büyükkarcı, Süleyman (1999), *İngiliz Okulları ve Tarihi Gelişimi*, Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi, (Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırma Dergisi), s. 147-210, Konya.
- Çiydem, Erol, “*Tanzimat Dönemi Eğitim Islahatının: Maarif-i Umumiye Nizamnamesine Dair Mazbata (Esbab-ı Mucibe Lahiyası)*”, Turkish History Education Journal, İstanbul, 2018, s. 509-531.
- Deli, Ali Mert (2017), *Tanzimat Döneminde Eğitim ve Öğretime Genel Bir Bakış*, Kırıkkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, s. 1-17, Kırıkkale.
- Doğan, İsmail (1991), *Tanzimat Dönemi Azınlıklar Eğitimi ve Bazı Tespitler*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, c. 24, s. 461-171, Ankara.
- Duran, Alev (2018), *Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Eğitim (1876-1923)*, Hiper Yayınları, İstanbul.
- Erdem, Gazi (2010), “*Islahat Fermanı’na Yeniden Bir Bakış*”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi s. 327-348, Ankara.
- Erdoğan, Aynur(2010), “*Tanzimat Döneminde Yurtdışına Öğrenci Gönderme Olgusu ve Osmanlı Modernleşmesine Etkileri*”, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, s. 121-151, İstanbul.
- Erdoğan, Teyfur (1995), *Maarif-i Umumiyye Nezareti Teşkilatı*, İstanbul Üniversitesi Siyaset Bilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 183-247, İstanbul.
- Ergin, Osman (1977), *Türkiye Maarif Tarihi*, Eser Kültür Yayınevi, c.1, İstanbul.
- Gündüz, Tufan (2016), *Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara.
- Güzey, Ahmet Rifat (20147), *Osmanlı Devleti’nde Yabancılar ve Okullaşma Çabaları*, 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi, c. 6, s. 69-89, Kastamonu.
- Haydaroğlu, İlknur Polat (1990), *Osmanlı İmparatorluğu’nda Yabancı Okullar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

- İnalcık, Halil, Seydanlıoğlu, Mehmet (2019), “*Tanzimat*”, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- Kekil, Süleyman, Eyicil, Ahmet (2018), “*Kuleli Vakası’nın Hazırlayıcısı Olarak Tanzimat ve Islahat Fermanları*”, Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi, Eskişehir.
- Kına, Mehmet (2006), *Tanzimat Döneminde Eğitimde Çağdaşlaşma Hamlesi ve Öğretmen Yetiştirme Sistemi*, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, s. 1-131, Eskişehir.
- Koç, Raşit (2007), “*Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemi Aydınlarının Türk Dilinin Eğitimine ve Yapısına Bakışlar*”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, s. 11-25, Erzurum.
- Koçer, Hasan Ali (1991), *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara,
- Kodaman, Bayram (1991), *Abdülhamit Dönemi Eğitim Sistemi*, TTK, Ankara.
- Lewis, Bernard (2015), *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, (Çev. Babür Tuna), Arkadaş Yayıncılık, Ankara.
- Maarif-i umumiye nizamnamesi. Düstur 2. Birinci Tertip. 184-219.
- Okumuş, Ejder (2005), “*Tanzimat Dönemi’nde Eğitimde Laikleşmenin İşaretleri*”, Değerler Eğitimi Dergisi, s. 143-162, İstanbul.
- Okumuş, Ejder(1999), *Türkiye’nin Laikleşme Sürecinde Tanzimat*, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, Birinci Sene, H. 1316, Matbaa-i Amire, Darü’lHilafeti’l-Aliyye, 1316.
- Soydan, Tarık, Tüncel, Mahmut(2013), “*Osmanlı’da İlk Yenileşme Döneminde Eğitimin Kurumsal ve Yönetimsel Yapısının Oluşumu ve Gelişimi*”, Milli Eğitim Dergisi, s. 110-125, Ankara.
- Şahin, Adem Ali (2015), *Tanzimat’tan Cumhuriyet’te Kadar Eğitim Sistemi, Yönetimi ve Denetimi*, Sabahattin Zaim Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, (yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), s. 1-118, İstanbul.
- Taşdemirci, Ersoy (2001), “*Türk Eğitim Tarihinde Azınlık Okulları ve Yabancı Okullar*”, Erciyes Üniversitesi SBE Dergisi, Kayseri.
- Tuna, Orhan (1972), *Türkiye’de Mesleki ve Teknik Öğretim*, Türkiye İşveren Sendikası, Ankara.
- Ürekli, Fatma (2002), “*Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Sistemi ve Kurumlar*”, Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, s. 382-405, İstanbul.
- Yanar, İsa (1996), *Tanzimat Dönemi Eğitim Sistemi ve Yeniden Yapılanma Çabaları*, (Bilim Uzmanlığı Tezi), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 1-178, Malatya.

Yazıcı, Abdulkadir (2010), *Türkiye’de Azınlık ve Yabancı ve Türk Özel Okulları*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, s. 1-155, İstanbul.

Zengin, Zeki Salih (2008), “*Tanzimat ve Sonrası Dönemde Osmanlı Toplumunda Gayrimüslimler ve Din Eğitimi*”, Değerler Eğitimi Dergisi, s. 139-171, Adana.